

BUXGALTERIYA: ZAMONAVIY HISOB YURITISH ASOSLARI

Ishkuvatova Gulchehra Baxtiyarovna

Buxgalteriya hisobi zamonaviy iqtisodiyotning eng muhim tarkibiy qismlaridan biri hisoblanadi. Har qanday korxonada, tashkilot yoki muassasaning samarali faoliyat yuritishi to‘g‘ri tashkil etilgan buxgalteriya tizimiga bog‘liq bo‘ladi. Buxgalteriya nafaqat moliyaviy operatsiyalarni qayd etish, balki korxonaning iqtisodiy holatini tahlil qilish, daromad va xarajatlarni nazorat qilish hamda kelajakdagi strategik qarorlarni qabul qilishda ham muhim ahamiyatga ega. Bugungi kunda jahon iqtisodiyotida korxonalarining qariyb 85–90 foiz muvaffaqiyati moliyaviy boshqaruv tizimining to‘g‘ri yo‘lga qo‘yilganiga bog‘liq ekanligi ta’kidlanmoqda. Shu sababli zamonaviy buxgalteriya tizimi har bir davlat iqtisodiy taraqqiyotining asosiy omillaridan biri sifatida qaraladi. Hozirgi davrda axborot texnologiyalarining rivojlanishi buxgalteriya tizimiga ham katta ta’sir ko‘rsatmoqda. Avvallari barcha hisob-kitoblar qo‘lda amalga oshirilgan bo‘lsa, bugungi kunda elektron dasturlar yordamida murakkab moliyaviy hisob-kitoblarni bir necha soniyada bajarish mumkin. Rivojlangan davlatlarda korxonalarining 70–80 foizdan ortig‘i avtomatlashtirilgan buxgalteriya tizimlaridan foydalanmoqda. Elektron tizimlar inson omili tufayli yuzaga keladigan xatolarni o‘rtacha 40–50 foizga kamaytiradi va ish unumdorligini deyarli ikki baravar oshiradi. Bundan tashqari, elektron hujjat aylanishi orqali qog‘oz sarfi va hujjatlarni saqlash xarajatlari ham sezilarli darajada qisqaradi. Bu esa korxonalariga vaqt va mablag‘ni tejash imkonini beradi.

Zamonaviy buxgalteriya tizimining eng muhim vazifalaridan biri korxonaning moliyaviy holatini haqqoniy aks ettirishdan iboratdir. Moliyaviy hisobotlar investorlar, banklar va davlat organlari uchun asosiy axborot manbai bo‘lib xizmat qiladi. Jahon tajribasiga ko‘ra, investorlarning 75 foizdan ortig‘i kompaniyaga mablag‘ kiritishdan oldin uning moliyaviy hisobotlarini tahlil qiladi. Shu sababli moliyaviy hisobotlarning aniqligi va shaffofligi juda katta ahamiyatga ega. Buxgalteriya balanslari, foyda va zarar hisobotlari hamda pul oqimlari to‘g‘risidagi ma’lumotlar korxonaning real iqtisodiy holatini

ko'rsatadi. Agar ushbu ma'lumotlar noto'g'ri yuritilsa, bu korxonada obro'siga salbiy ta'sir ko'rsatishi va investorlar ishonchining kamayishiga olib kelishi mumkin. Bugungi kunda ko'plab davlatlar xalqaro moliyaviy hisobot standartlari — IFRS tizimiga o'tmoqda. Ushbu standartlar moliyaviy hisobotlarni xalqaro darajada bir xil mezon asosida tayyorlash imkonini beradi. Tadqiqotlarga ko'ra, IFRS standartlarini qo'llayotgan korxonalarda xorijiy investitsiyalar hajmi o'rtacha 20–30 foizga oshgan. Bu esa xalqaro standartlarning iqtisodiy samaradorlikni oshirishdagi rolini ko'rsatadi. Shu bilan birga, xalqaro standartlar korxonalar o'rtasidagi moliyaviy taqqoslashlarni ham yengillashtiradi va iqtisodiy shaffoflikni ta'minlaydi.

Soliq tizimi ham zamonaviy buxgalteriyaning ajralmas qismi hisoblanadi. Har bir korxonada davlat budjetiga soliqlarni o'z vaqtida va to'liq to'lashi shart. Soliq hisobotlarining noto'g'ri yuritilishi korxonalariga katta miqdorda jarimalar va moliyaviy yo'qotishlar olib kelishi mumkin. Statistik ma'lumotlarga ko'ra, kichik biznes subyektlarining qariyb 20 foizida soliq hisobotlari bilan bog'liq kamchiliklar uchraydi. Shu sababli malakali buxgalterlarga bo'lgan talab yildan yilga ortib bormoqda. Ayniqsa, soliq qonunchiligidagi o'zgarishlarni muntazam kuzatib borish va amaliyotga joriy etish buxgalterlardan yuqori malaka talab qiladi. Audit tizimi ham zamonaviy buxgalteriyaning muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. Audit moliyaviy hisobotlarning haqqoniyligini tekshirish va korxonada faoliyatidagi moliyaviy xavflarni aniqlash vazifasini bajaradi. Ichki audit tizimini joriy qilgan korxonalarda moliyaviy xatolar soni 30–35 foizga kamayishi kuzatilgan. Audit orqali korxonalarda noqonuniy xarajatlar, noto'g'ri hisob-kitoblar va moliyaviy xavflar o'z vaqtida aniqlanadi. Bu esa korxonaning moliyaviy barqarorligini mustahkamlashga yordam beradi.

So'nggi yillarda sun'iy intellekt va "Big Data" texnologiyalarining rivojlanishi buxgalteriya tizimiga yangi imkoniyatlar yaratmoqda. Ayrim zamonaviy dasturlar moliyaviy xatolarni avtomatik ravishda aniqlash, hisobotlarni mustaqil shakllantirish va tahliliy ma'lumotlarni tayyorlash imkoniyatiga ega. Mutaxassislarning prognozlariga ko'ra, 2030-yilga borib oddiy hisob-kitob ishlarining 60 foizdan ortig'i avtomatlashtiriladi. Biroq bu inson omili butunlay yo'qoladi degani emas. Aksincha, zamonaviy

buxgalterlardan tahliliy fikrlash, strategik rejalashtirish va axborot texnologiyalaridan samarali foydalanish talab etiladi. Bugungi kunda buxgalter nafaqat oddiy hisobchi, balki moliyaviy maslahatchi va tahlilchi sifatida ham faoliyat yuritmoqda. Zamonaviy buxgalter iqtisodiy tahlil, xalqaro standartlar, axborot texnologiyalari va soliq qonunchiligini chuqur bilishi kerak. Tadqiqotlarga ko‘ra, malakali buxgalterlar korxonalar samaradorligini o‘rtacha 25 foizga oshirishga xizmat qiladi. Shu sababli buxgalterlarning doimiy ravishda malaka oshirib borishi muhim ahamiyat kasb etadi. Ayniqsa, xalqaro sertifikatlariga ega mutaxassislarining mehnat bozoridagi talabi yuqori bo‘lib, ularning oylik maoshi oddiy mutaxassislarga nisbatan 40–50 foiz yuqori ekani kuzatilmoqda.

Zamonaviy iqtisodiy munosabatlar sharoitida buxgalteriya tizimining ahamiyati yanada ortib bormoqda. Ayniqsa, kichik biznes va xususiy tadbirkorlik subyektlari faoliyatida moliyaviy hisob-kitoblarni to‘g‘ri yuritish korxonalar barqarorligini ta‘minlaydigan asosiy omillardan biri hisoblanadi. Tadqiqotlarga ko‘ra, moliyaviy hisob tizimi sust tashkil etilgan korxonalarining qariyb 50 foizi dastlabki besh yil ichida iqtisodiy qiyinchiliklarga duch keladi. Bu esa buxgalteriya tizimining korxonalar kelajagini belgilovchi muhim vosita ekanligini ko‘rsatadi. To‘g‘ri tashkil etilgan hisob tizimi orqali korxonalar o‘z xarajatlarini nazorat qiladi, foyda miqdorini aniqlaydi va kelajakdagi investitsion rejalarni shakllantiradi. Raqamli iqtisodiyotning rivojlanishi bilan elektron to‘lov tizimlari va onlayn bank xizmatlari ham buxgalteriya faoliyatining ajralmas qismiga aylandi. Hozirgi kunda dunyo bo‘yicha moliyaviy operatsiyalarining qariyb 65–70 foizi elektron shaklda amalga oshirilmoqda. Bu esa buxgalterlardan zamonaviy dasturiy ta‘minot va axborot texnologiyalarini chuqur bilishni talab qiladi. Elektron hisob-kitob tizimlari nafaqat tezkorlikni oshiradi, balki moliyaviy xavfsizlikni ham ta‘minlaydi. Masalan, avtomatlashtirilgan nazorat tizimlari orqali noqonuniy operatsiyalarni aniqlash imkoniyati 45 foizga oshgani qayd etilgan.

Korxonalarda moliyaviy rejalashtirish jarayonida ham buxgalteriyaning o‘rni katta. Buxgalteriya ma‘lumotlari asosida korxonalar rahbariyati kelgusi davr uchun biznes-rejalar tuzadi, investitsion loyihalarni baholaydi va iqtisodiy xavflarni oldindan aniqlaydi. Tahlillarga ko‘ra, moliyaviy rejalashtirish tizimi samarali yo‘lga qo‘yilgan korxonalarda

daromad hajmi o‘rtacha 15–20 foizga yuqori bo‘ladi. Shu sababli zamonaviy buxgalteriya faqat hisobot tayyorlash bilan cheklanib qolmay, strategik boshqaruv vositasi sifatida ham faoliyat yuritadi. Buxgalteriya tizimida ma’lumotlarning maxfiylikni saqlash ham dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. Zamonaviy korxonalarda moliyaviy axborotlarning elektron bazalarda saqlanishi kiberxavfsizlik choralari kuchaytirishni talab qiladi. So‘nggi yillarda dunyo bo‘yicha kiberhujumlar natijasida moliyaviy tashkilotlarga yetkazilgan zarar hajmi yiliga milliardlab dollarni tashkil etmoqda. Shu sababli korxonalar axborot xavfsizligini ta’minlash uchun qo‘shimcha mablag‘ ajratmoqda. Statistik ma’lumotlarga ko‘ra, yirik kompaniyalarning qariyb 60 foizi kiberxavfsizlik tizimlariga investitsiya hajmini oshirgan.

Bundan tashqari, ekologik va ijtimoiy mas’uliyat masalalarining kuchayishi natijasida “yashil buxgalteriya” tushunchasi ham keng rivojlanmoqda. Ushbu tizim korxonaning ekologik xarajatlari va atrof-muhitga ta’sirini moliyaviy jihatdan hisobga olishni nazarda tutadi. Hozirda rivojlangan davlatlardagi yirik kompaniyalarning 35–40 foizi ekologik hisobotlarni ham moliyaviy hisobotlar bilan birgalikda taqdim etmoqda. Bu esa korxonalarining nafaqat iqtisodiy foyda, balki ekologik barqarorlik uchun ham mas’ul ekanini ko‘rsatadi. Kelajakda buxgalteriya sohasi yanada rivojlanib, sun’iy intellekt, blokcheyn va bulutli texnologiyalar asosida takomillashishi kutilmoqda. Blokcheyn texnologiyasi moliyaviy operatsiyalarning shaffofligini oshirish va firibgarlik holatlarini kamaytirishda muhim vosita sifatida baholanmoqda. Mutaxassislar fikriga ko‘ra, ushbu texnologiyalarni joriy etish orqali moliyaviy nazorat samaradorligi 50 foizgacha oshishi mumkin. Shu bilan birga, zamonaviy texnologiyalar buxgalteriya kasbining mazmunini ham o‘zgartirib, oddiy hisob-kitoblardan ko‘ra ko‘proq tahliliy va strategik faoliyatga yo‘naltiradi.

Xulosa qilib aytganda, zamonaviy buxgalteriya tizimi korxonalar va tashkilotlar faoliyatining ajralmas qismi bo‘lib, moliyaviy barqarorlikni ta’minlash, xarajat va daromadlarni nazorat qilish hamda samarali boshqaruv qarorlarini qabul qilishda muhim ahamiyat kasb etadi. Raqamlashtirish, avtomatlashtirish va xalqaro standartlarning joriy qilinishi hisob yuritish sifatini oshirib, moliyaviy xatolarni 40–50 foizgacha kamaytirishga

yordam bermoqda. Shuningdek, sun'iy intellekt va zamonaviy texnologiyalarning rivojlanishi buxgalteriya tizimini yanada takomillashtirib, uning iqtisodiyotdagi o'rnini mustahkamlamoqda. Shu sababli malakali buxgalterlar va zamonaviy hisob tizimlari korxonalar samaradorligini oshirish hamda iqtisodiy taraqqiyotni ta'minlashda muhim omil hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Ibragimov A. K., Sugirbaev B. B. Moliyaviy hisobning xalqaro standartlari. O'quv qo'llanma. – Toshkent: “Iqtisod-Moliya”, 2022.
2. Kondrakov N. P. Buhgalterskij uchet (finansovyj, upravlencheskij, nalogovyj). Uchebnik. – Moskva: INFRA-M, 2021.
3. Nobes C., Parker R. Comparative International Accounting. 14th Edition. – Pearson Education, 2020.
4. Pardaev M. Q., Jumanazarov S. S. Buxgalteriya hisobi nazariyasi. Darslik. – Toshkent: “Innovatsion rivojlanish nashriyot-matbaa uyi”, 2023.
5. Weygandt J. J., Kimmel P. D., Kieso D. E. Financial Accounting with International Financial Reporting Standards. 5th Edition. – Wiley, 2021.